

Arbeidsmigratie en de daarmee gepaard gaande gezinsmigratie naar Nederland: Een kwalitatieve toekomstverkenning

Roel Jennissen

Na de uitbreiding van de EU in oostelijke richting, is arbeidsmigratie weer helemaal terug op de politieke en maatschappelijke agenda. Sinds 2007 is arbeidsmigratie zelfs weer voor het eerst sinds ruim 30 jaar het belangrijkste migratiemotief van niet-Nederlanders die naar Nederland migreren. Het doel van dit artikel is om met behulp van inzichten uit de literatuur een beschouwing te geven van de meest waarschijnlijke ontwikkelingen in de arbeidsmigratie en de daarmee gepaard gaande gezinsmigratie richting Nederland in de eerste helft van de 21^e eeuw. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen arbeidsmigratie van hoog- en laagopgeleiden. Ook worden er in dit artikel beleidsopties aangedragen om de toekomstige arbeidsmigratie richting Nederland letterlijk en figuurlijk in goede banen te leiden.

1 Inleiding

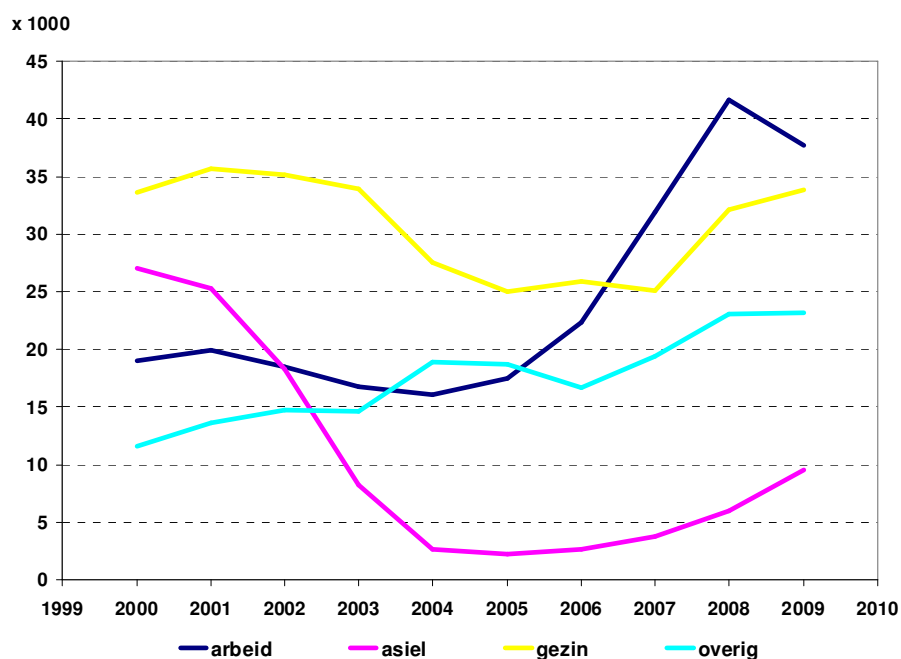
Dat er een sterke relatie tussen arbeidsmigratie en gezinsmigratie bestaat, blijkt als we de naoorlogse migratiegeschiedenis van Nederland bekijken. De sterke economische groei in de drie decennia na de Tweede Wereldoorlog zorgde voor grote tekorten aan laaggeschoolde arbeidskrachten. Vele vacatures aan de onderzijde van de arbeidsmarkt werden vervuld door laagopgeleide arbeidsmigranten uit Zuid-Europa, Turkije en de Maghreb (Salt 1976; Jennissen et al. 2006). De grootschalige migratie van laaggeschoolde arbeiders uit deze gebieden eindigde met de recessie van 1973. Dit hield echter niet in dat na die tijd de instroom van mediterranen stakte. Vooral de Turkse en Marokkaanse arbeidsmigratie werd gevolgd door grootschalige gezinsmigratie in de vorm van zowel gezinshereniging als gezinsvorming. Mede hierdoor was gezinsmigratie vanaf 1976 tot en met 2006 het meest voorkomende immigratietype van niet-Nederlanders in Nederland.

Sinds 2007, het jaar waarin de tewerkstellingsvergunningsplicht voor werknemers afkomstig uit de Centraal- en Oost-Europese landen die in 2004 lid werden van de EU werd afgeschaft en ook Bulgarije en Roemenië toetraden tot de EU, is arbeidsmigratie weer het belangrijkste migratiemotief van niet-Nederlanders

die naar Nederland migreren (zie Figuur 1). Na dertig jaar, waarin gezins- en asielmigratie het Nederlandse immigratievraagstuk beheersten, is arbeidsmigratie dan ook weer helemaal terug op de politieke en maatschappelijke agenda. Een groot verschil met de periode van de naoorlogse *long boom* is de richting van waar de arbeidsmigratie naar West-Europa en dus ook Nederland vandaan komt. Daar waar in de naoorlogse periode de meeste arbeidsmigranten uit het zuiden kwamen, namelijk de landen rondom de Middellandse Zee, komen ze tegenwoordig voor het grootste deel uit het oosten, dat wil zeggen uit Centraal- en Oost-Europa, voornamelijk uit Polen.

Een ander onderscheid is dat de arbeidsmigratie richting Nederland in het huidige postindustriële tijdperk in zowel absolute als relatieve zin voor een groter deel uit hoogopgeleiden bestaat. Er is dan ook alle aanleiding om de recente arbeidsmigratie naar Nederland nader – met behulp van recente inzichten uit de literatuur – te bestuderen en hiermee een beeld van de meest voor de hand liggende toekomstige ontwikkelingen in arbeidsmigratie en de daarmee gepaard gaande gezinsmigratie te schetsen.

Figuur 1. Immigratie van niet-Nederlanders naar geregistreerd migratiemotief

Bron: CBS; voor 2008 en 2009: IND; voor EU-burgers: CBS-schattingen.

Het voorspellen van toekomstige aantallen (arbeids)migranten (en in hun kielzog meemigrerende gezinsmigranten) is moeilijk. De onzekerheidsmarges blijven

groot, welke manier¹ men ook gebruikt om tot een voorspelling te komen. In dit artikel wordt mede daarom slechts een beschrijvende beschouwing van toekomstige migratie in de eerste helft van de 21^e eeuw gepresenteerd zonder aantallen te noemen. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen arbeidsmigratie van hoog- en laagopgeleiden. Hoogopgeleide arbeidsmigranten worden in veel landen gezien als een welkome aanvulling op de binnenlandse beroepsbevolking. Zij hebben hierdoor minder dan laagopgeleide arbeidsmigranten te maken met migratierestricties die de werking van vrije marktmechanismen belemmeren. Voor laagopgeleide arbeidsmigranten is het, vanwege de migratierestricties, veel moeilijker om toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt in de Europese Economische Ruimte (EER). Tegenwoordig, en waarschijnlijk ook op de korte en middellange termijn², is arbeidsmigratie van laagopgeleiden dan ook bijna uitsluitend een intra-EU aangelegenheid.

2 Arbeidsmigratie van hoogopgeleiden

Er zijn vele studies verschenen over de effecten van internationale arbeidsmigratie van hoogopgeleiden op de economische groei in de landen van herkomst. Deze droegen bij aan een levendige wetenschappelijke discussie over deze kwestie. De aanvankelijk min of meer vanzelfsprekende aanname dat een zogeheten *brain drain* een negatief effect heeft op de economische groei in de landen van herkomst, werd in een aantal studies dat oog had voor feedback-mechanismen (zoals *remittances*, retourmigratie en een toegenomen prikkel om onderwijs te volgen) ter discussie gesteld (zie bijvoorbeeld Ha et al. 2009). De effecten van hoogopgeleide arbeidsmigranten op de economie van de bestemmingslanden daarentegen worden vanzelfsprekend als positief beschouwd. Volgens Kennitz (2009) ontbreekt hiervoor echter empirisch bewijs.³ Hij stelt zelfs dat arbeidsmigratie van hoogopgeleiden een negatieve invloed op de economische groei in de bestemmingslanden kan hebben, via negatieve effecten op de werkgelegenheid voor laaggeschoolden. Kennitz (2009) pleit daarom voor een meer sectorspecifiek

---

¹ Zie bijvoorbeeld Bijak (2006) of De Beer (2008) voor een overzicht van de methoden die zoal worden gebruikt om voorspellingen over internationale migratie op te stellen.

² Met 'de korte termijn' wordt in dit artikel het tijdsbestek tot ongeveer 2015 bedoeld. Het begrip 'de middellange termijn' is gereserveerd voor de jaren van omstreeks 2015 tot 2020.

³ Wel zijn er studies die wijzen op een mogelijk positief effect van immigratie van hoogopgeleiden op de overheidsfinanciën, aangezien hoogopgeleiden de overheid meer opbrengen dan dat ze kosten (Roodenburg et al. 2003; Halmayer et al. 2008). Als er al wordt uitgegaan van een positief fiscaal effect, is het hiermee nog lang geen uitgemaakte zaak dat immigratie van hoogopgeleiden op termijn ook een positief effect heeft op de economische groei, laat staan op de welvaart van de reeds aanwezige bevolking. Men heeft immers ook te maken met allerlei andere bijkomende zaken die een effect op de economische groei kunnen hebben, zoals verdringingseffecten op de arbeidsmarkt, eventuele gezinsmigratie en bijkomende kosten die gepaard gaan met de niet-economische – dat wil zeggen culturele, sociale en politieke – integratie van immigranten en hun kinderen. De bovengenoemde studies wijzen overigens in de richting van een negatief fiscaal effect van de migratie van laagopgeleiden naar Nederland.

toelatingsbeleid voor arbeidsmigranten om bepaalde tekorten op de arbeidsmarkt weg te werken, in plaats van een generiek, louter op opleidingsniveau gericht, toelatingsbeleid. Meerdere onderzoekers plaatsen kritische kanttekeningen bij de visie dat van de immigratie van hoogopgeleiden hoe dan ook een positief effect uitgaat op de economie van het land van bestemming. Zo stelt Michael (2006, p. 14) zelfs dat de breed gedragen visie dat de immigratie van hoogopgeleide arbeidskrachten, die overigens volgens hem wel een positief fiscaal effect heeft, zorgt voor een toenemende welvaart in het land van bestemming waarschijnlijk onjuist is aangezien deze immigratie mobiliteit van kapitaal of laagopgeleide arbeidskrachten veroorzaakt die de welvaart van reeds ingezetenen doet afnemen. Ook de studies van Geis (2009) en Bonn (2011) laten zien dat het effect van de instroom van hoger opgeleiden niet zonder meer positief hoeft te zijn op de welvaart van de samenleving waarin zij terecht komen.

Empirisch bewijs voor de positieve invloed van hoogopgeleide arbeidsmigranten op de Nederlandse economie lijkt dus te ontbreken. Bovendien heeft Nederland te maken met een grote onderwijsexpansie in het hoger onderwijs die de ontgroening voorlopig ruimschoots bijhoudt (Ministerie van OCW 2006). Desondanks is er in Nederland, net als overigens in veel andere landen, een vrij breed gedragen politieke steun voor de opvatting dat Nederland zich moet mengen in de *battle for brains*. De kennismigrantenregeling, waarbij de potentiële arbeidsmigrant in bepaalde gevallen alleen maar hoeft te voldoen aan een bepaald salariscriterium of een bepaald opleidingsniveau, ongeacht of er in Nederland behoefte is aan de vaardigheden van de beoogde migrant (voor meer details zie bijvoorbeeld Wijkhuijs en Jennissen 2010, pp. 37-39), is illustratief voor de opvattingen van de Nederlandse overheid op dit terrein. Het ligt dan ook in de lijn der verwachting dat de arbeidsmigratie van hoogopgeleiden naar Nederland in de nabije toekomst zal toenemen. Daarmee is overigens niet gezegd dat Nederland in een *battle for brains* zal zegevieren. Behalve een toenemende immigratie van hoogopgeleiden kan ook een toenemende emigratie van hoogopgeleiden worden verwacht. In een dergelijke *battle* zullen waarschijnlijk de Angelsaksische landen, vanwege hun centrale positie in het economische en financiële wereldsysteem en de nagenoeg onaantastbare prominente positie van Amerikaanse en Britse topuniversiteiten, aan het langste eind trekken. Zo zijn Londen en steden in de Verenigde Staten rijkelijk bedeed wat betreft de aanwezigheid van APS bedrijven⁴, die veel hoogopgeleide arbeidsmigranten aantrekken (Ewers 2007). De centrale positie in het economische en financiële wereldsysteem van de Angelsaksische landen komt voort uit twee globaliseringsgolven, namelijk die onder de *Pax Britannica* en onder de *Pax Americana*.⁵ De laatstgenoemde globaliseringsgolf

---

⁴ Met APS bedrijven worden *Advanced Producer Service firms* bedoeld. Dit zijn bijvoorbeeld reclame-, accountants-, en advocatenkantoren, banken en andere bedrijven in de financiële dienstverlening.

⁵ De eerste globaliseringsgolf ontstond als gevolg van de industriële revolutie en duurde tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Hierna volgde een periode van de-globalisering, die gekenmerkt werd door twee wereldoorlogen en een grote wereldwijde economische recessie. De

ontstond mede doordat na de Tweede Wereldoorlog de techniek, en dan vooral op het gebied van transport en telecommunicatie, een enorme vlucht nam (Nierop 1995). Deze ontwikkeling is mede door de hiermee gepaard gaande daling van de (psychologische) kosten van internationale migratie, waarschijnlijk een van de stuwende krachten achter de toegenomen arbeidsmigratie van hoogopgeleiden.

Het is echter niet vanzelfsprekend dat een verdergaande technologische ontwikkeling op het gebied van transport en telecommunicatie leidt tot een toenemende internationale migratie van hoogopgeleiden. Deze ontwikkeling kan er namelijk ook voor zorgen dat kennis internationale grenzen overschrijdt, zonder dat dit gepaard hoeft te gaan met de internationale migratie van de persoon die deze kennis heeft. Deze grensoverschrijdende verplaatsing van kennis vindt nu, anno 2011, uiteraard ook al plaats, maar zal waarschijnlijk in de nabije toekomst (relatief) vaker voorkomen. Toekomstige ontwikkelingen op het gebied van bijvoorbeeld ICT, maken het mogelijk dat technici bepaalde ingewikkelde problemen in het productieproces van een Nederlandse onderneming vanachter hun PC in Bombay kunnen oplossen. Ook kunnen hoogopgeleiden met hun specifieke vaardigheden tijdelijk worden overgevlogen om arbeid te verrichten. En ook hier gaan de ontwikkelingen snel; het is zelfs niet uitgesloten dat over twintig à dertig jaar een netwerk van ultrasnelle intercontinentale vliegverbindingen, dat mogelijk wordt gemaakt door suborbitale ruimtevluchten, bestaat. Een vlucht van Europa naar Australië hoeft dan nog maar 90 minuten te duren (Sippel 2010). Het is derhalve niet ondenkbaar dat er in de toekomst zoiets als intercontinentaal forensisme kan ontstaan van bijvoorbeeld een Australische consultant die ook één of twee dagen per week voor zijn of haar werk in Nederland moet zijn. Deze consultant zal in Nederland overigens wellicht wel een pied-à-terre willen hebben. We spreken dan echter niet meer over internationale arbeidsmigratie maar over (in dit geval fysiek) arbeidstransnationalisme.

Vanwege de in de eerste twee alinea's van deze sectie geschetste ontwikkelingen is het aannemelijk dat de internationale migratie van hoogopgeleiden op de korte en middellange termijn (tot omstreeks 2020) iets zal toenemen. Deze toename zal echter niet al te groot zijn en zou op de langere termijn wel eens kunnen ombuigen naar een kleine afname. Ook de gezinsmigratie volgend op de arbeidsmigratie van hoogopgeleiden zal waarschijnlijk (getalsmatig) geen grote impact op de Nederlandse bevolkingsdynamiek hebben. Dit komt in de eerste plaats doordat het vermoedelijk niet zo'n vaart zal lopen met de migratie van hoogopgeleiden. Daarnaast leert de ervaring dat hoogopgeleide arbeidsmigranten redelijk snel integreren in de Nederlandse samenleving. Een voorspoedig verlopende integratie is doorgaans een voorbode voor het in relatief hoge mate aangaan van huwelijken en (geregistreerde) partnerschappen met autochtonen (zie bijvoorbeeld Uiters 2007), en dus voor een relatief lage mate van gezinsvorming door middel van migratie. Hetzelfde geldt voor de tweede generatie, als die al een

---

Pax Britannica werd vervangen door de *Pax Americana* waaronder de huidige tweede globaliseringsgolf plaatsvindt (Hopkins 2002).

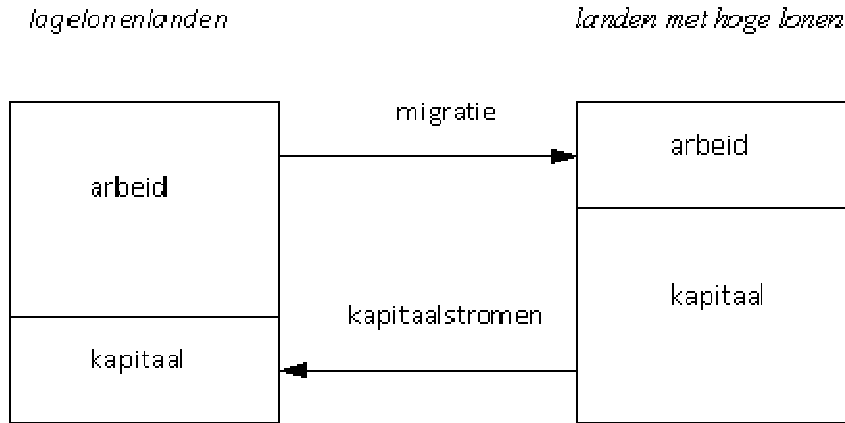
omvang van enige betekenis aanneemt, aangezien een zeer groot deel van de recente (hoogopgeleide) arbeidsmigranten Nederland na een bepaalde periode weer verlaat (zie bijvoorbeeld Van Gaalen en Bijwaard 2008). De enige vorm van toekomstige gezinsmigratie na arbeidsmigratie van hoogopgeleiden bestaat dus waarschijnlijk uit mee-migrerende gezinsleden die al in het land van herkomst tot het gezin van de arbeidsmigrant behoorden. De omvang van deze gezinsmigratie zal beperkt zijn, maar men kan dit uiteraard niet helemaal zeker weten, aangezien Nederland tot op heden nog nooit te maken heeft gehad met een omvangrijke arbeidsmigratie van hoogopgeleiden uit niet-westerse landen.

3 Arbeidsmigratie van laagopgeleiden

Evenwichtsherstellende mechanismen. Migratie van laagopgeleide arbeidsmigranten naar Nederland was de afgelopen jaren vooral een intra-EU aangelegenheid, waarbij de nieuwe Midden- en Oost-Europese lidstaten de belangrijkste herkomstlanden waren. Anders dan bij de migratie van laagopgeleiden uit derde landen⁶, hebben de neoklassieke evenwichtsherstellende mechanismen hierbij in grote mate vrij spel. Volgens de neoklassieke economische theorie leiden reële loonverschillen tussen landen tot twee verschillende stromen die ervoor zorgen dat er een nieuw internationaal evenwicht ontstaat waarin de reële lonen in alle landen op hetzelfde niveau komen te liggen. De eerste stroom is er één van laagopgeleide arbeidskrachten van landen met lage lonen naar landen met hoge lonen. De tweede is een kapitaalstroom van landen met een hoog loonniveau naar landen met een laag loonniveau. Deze kapitaalstroom bestaat voornamelijk uit arbeidsintensief industrieel kapitaal en wordt vergezeld door hoogopgeleide arbeidsmigratie. Deze evenwichtsherstellende mechanismen zijn op een mooie manier gevisualiseerd door Öberg (1997, p. 24, zie Figuur 2).

---

⁶ Met 'derde landen' worden de landen bedoeld die niet behoren tot de Europese Unie (EU) of de Europese Vrijhandelsassociatie (EVA).

Figuur 2 Neoklassieke mechanismen die leiden tot een nieuw internationaal evenwicht

De netto arbeidsmigratiestroom van Midden- en Oost-Europa naar Nederland zal dan ook een tijdelijk verschijnsel zijn, totdat een nieuw evenwicht met gelijke reële lonen is ontstaan (Jennissen 2007). Een volledig evenwicht zal overigens niet worden bereikt, omdat altijd sprake is van transactiekosten – in het geval van migratie zijn ook psychische kosten erg belangrijk – en onvolledige informatie, bijvoorbeeld over het loonniveau en de vacatures in andere landen van de EU.

Kritiek op de neoklassieke benadering van internationale migratie kwam uit de hoek van de Keynesiaanse economie. Volgens de Keynesiaanse theorie hangt het arbeidsaanbod ook samen met het nominale loon, niet alleen met het reële loon. Dit onderscheid komt voort uit de verschillende opvattingen over de rol van geld in de economie. In een neoklassieke benadering is geld louter een ruilmiddel. Het Keynesiaanse standpunt verschilt hierin aangezien volgens deze benadering geld niet alleen een ruilmiddel maar ook een oppot/spaarmiddel is. Vanwege deze laatste genoemde functie van geld, hebben ook landen met hoge nominale lonen een aantrekkingskracht op potentiële migranten. Bovendien zullen remigratie-intenties en de mogelijkheid om geld over te maken naar achtergebleven familieleden het belang van het nominale loonniveau ten opzichte van het reële loonniveau verder vergroten. Het resultaat hiervan is dat het door de neoklassieke economische theorie voorziene nieuwe internationale evenwicht er niet noodzakelijkerwijs hoeft te komen. Desondanks is ook volgens de Keynesiaanse theorie internationale migratie een evenwichtsherstellend mechanisme. Deze theorie stelt echter dat internationale migratie werkloosheidsverschillen laat verdwijnen in plaats van reële loonverschillen (Hart 1975; Van Dijk 1986).

Het leeuwendeel van het theorievormend onderzoek op het terrein van internationale migratie komt uit economische hoek. Het is dan ook niet verwonderlijk dat dit onderzoek zich in aanzienlijke mate heeft gericht op de economische determinanten en zich grotendeels heeft toegespitst op

arbeidsmigratie. Daarnaast kunnen ook niet-economische factoren zoals psychologische aspecten die migratiebeslissingen beïnvloeden, tot op zekere hoogte behandeld worden als waren het economische factoren. Conceptueel kan men dit vangen in een kosten-batenmodel dat op individueel niveau ten grondslag ligt aan de neoklassieke economische kijk op internationale migratie. Zo kan men de psychologische aspecten scheiden in psychologische kosten (bijvoorbeeld het gescheiden zijn van familie en vrienden) en psychologische baten (bijvoorbeeld het opdoen van enerverende ervaringen of, in het geval van gezinsmigratie, juist het herenigd worden met familie).

Naast de neoklassieke en Keynesiaanse theoretische benaderingen, zijn er vele andere theoretische invalshoeken gekozen om een verklaring voor het bestaan van internationale migratiestromen aan te dragen (zie bijvoorbeeld Jennissen 2007). Deze theorieën zijn – in een intra-EU-context waarbij migratie niet wordt beïnvloed door het toelatingsbeleid – secundair aan de neoklassieke en Keynesiaanse benaderingen. Vaak betreft het namelijk nuanceringen van eerder theoretisch werk (bijvoorbeeld de theorie van de gesegmenteerde arbeidsmarkten, de nieuwe economie van arbeidsmigratie en de relatieve deprivatietheorie) of heeft de theorie alleen betrekking op het vraagstuk hoe een internationale migratiestroom zich ontwikkelt in de tijd (bijvoorbeeld de netwerktheorie en institutionele theorie). In dit laatste geval moet een andere theorie van stal worden gehaald om te verklaren waarom de betreffende substantiële netto migratiestroom überhaupt bestaat.

Vraag en aanbod. De belangrijkste factoren die ervoor zorgen dat in Nederland het aanbod van laagopgeleide arbeidskrachten afneemt, zijn de grote onderwijsexpansie in het hoger onderwijs en de toenemende vergrijzing. In de toekomst zijn echter niet alleen tekorten aan laaggeschoolde arbeidskrachten te verwachten, maar ook, en wellicht zelfs vooral, tekorten aan arbeidskrachten op mbo-niveau. Bij deze laatste categorie gaat het om verplegers, loodgieters, monteurs en dergelijke. De onderwijsexpansie in het hoger onderwijs zal nog wel een aantal jaren doorgaan. Toch zal deze na verloop van tijd afremmen, aangezien we mogen aannemen dat de onderwijsexpansie een logistisch groeipatroon met een bijbehorende natuurlijke bovenlimiet heeft (Jónasson 2003; Kikkawa 2004). Nederland zal nog 25 à 30 jaar vergrijzen om vervolgens enigszins te vergroenen (Van der Erf 2006; De Jong 2008). Rond 2035 zal duidelijk worden hoe groot de problematiek van een eventueel tekort aan laaggeschoolde arbeidskrachten zal zijn, die kan ontstaan doordat de toegenomen arbeidsproductiviteit de toegenomen *grijze druk*⁷ niet meer kan compenseren. Volgens de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (ACVZ) (2009) worden tekorten aan middelbaar opgeleide en laagopgeleide werknemers verwacht in de zorg, het onderwijs, de infrastructuur,

---

⁷ Met grijze druk wordt de verhouding tussen het aantal personen in de bevolking van 65 jaar en ouder en het aantal personen in de zogenoemde productieve leeftijdsgroep (van 15 tot en met 64 jaar) bedoeld.

bouw, horeca en land- en tuinbouw. De arbeidsmigratie van laaggeschoolden uit Midden- en Oost-Europese landen zal dan ook *ceteris paribus* toenemen.

Bij de toetreding tot de EU van Bulgarije en Roemenië op 1 januari 2007 is door de Nederlandse overheid een overgangsregeling ingesteld voor de tewerkstelling van werknemers uit deze landen. Werkgevers moeten voor arbeidsmigranten uit deze landen nog steeds een tewerkstellingsvergunning aanvragen. De overgangsregeling kan tot uiterlijk 1 januari 2014 worden verlengd als naar de mening van de Nederlandse regering sprake is van 'ernstige verstoring van de arbeidsmarkt of dreiging daarvan'. Daarna geldt hoe dan ook, op grond van de toetredingsverdragen, een vrij verkeer van werknemers. Het ligt in de lijn der verwachting dat het aantal arbeidsmigranten uit Bulgarije en Roemenië zal toenemen als er vrij verkeer van werknemers uit deze landen wordt ingesteld. De (arbeids)migratie uit Bulgarije en Roemenië nam ook al toe nadat de landen lid van de EU werden. Hierbij viel vooral het relatief grote aantal Bulgaren dat de weg naar Nederland had gevonden erg op. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat vele Bulgaarse migranten behoren tot de Turkse minderheid, die ongeveer tien procent van de totale bevolking van Bulgarije uitmaakt. Deze Turkse Bulgaren zouden gebruik kunnen maken van de reeds in Nederland aanwezige Turkse netwerken. Deze netwerken zouden de (psychische) kosten van de migratie van deze bevolkingsgroep aanzienlijk kunnen verlagen. Evenals Bulgarije is ook Roemenië een multi-etnisch land. In Roemenië, en dan vooral in Transsylvanië, leven ruim 1,5 miljoen etnische Hongaren. Sinds 1 januari 2011 kunnen etnische Hongaren die permanent in een ander land dan Hongarije verblijven via een vereenvoudigde procedure een Hongaars paspoort aanvragen (Szymanowska en Groszkowski 2011). Met dit paspoort hebben zij uiteraard toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt. De toekomstige arbeidsmigratie uit Roemenië richting Nederland zou ook een etnische component kunnen hebben in vorm van een groot aandeel Roma in de arbeidsmigrantenstroom.

De Nederlandse vraag naar arbeidskrachten is echter maar één kant van het verhaal. Ontwikkelingen in het aanbod van laag- en middelbaar opgeleide arbeidskrachten die bereid zijn om naar Nederland te migreren, spelen uiteraard ook een belangrijke rol. Twee ontwikkelingen in de nieuwe lidstaten van de EU ten oosten van het voormalige IJzeren Gordijn zorgen dat het aanbod van arbeidskrachten die in het westen in arbeidsintensieve sectoren willen werken, in de toekomst zal afnemen.

De eerste ontwikkeling waardoor het aanbod van laaggeschoolde Midden- en Oost-Europese arbeidskrachten zal afnemen, is de vergrijzing die ook in Midden- en Oost-Europa zal toeslaan. Dit demografische proces, dat voornamelijk wordt veroorzaakt door dalende geboortecijfers, zal zich in het oosten van de EU zelfs sterker voordoen dan in West-Europese landen. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van (toekomstige) vergrijzingscijfers in Polen, dat van de Midden- en Oost-Europese landen nog steeds het belangrijkste herkomstland is van arbeidsmigranten die naar Nederland komen om arbeidsintensief werk te verrichten. Polen heeft tegenwoordig, anno 2011, een grijze druk van ongeveer

twintig procent. In 2060, zal dit land volgens het *EUROPOP2008 convergence scenario* een grijze druk hebben die is opgelopen tot bijna zeventig procent (Giannakouris 2008). Polen zou daarmee in 2060 de hoogste grijze druk kennen van alle EU/EVA-landen. Ter vergelijking, de grijze druk in Nederland is tegenwoordig ongeveer 23% en zal volgens het hier genoemde scenario in 2060 ongeveer 47% zijn.

Een tweede ontwikkeling is dat door de vrije interne Europese markt, in combinatie met het stelsel van EU-subsidies, de welvaartsverschillen tussen het westelijke en oostelijke deel van de EU naar verloop van tijd zullen afnemen. Ook eerdere uitbreidingen van de EU met relatief armere lidstaten als Ierland⁸, Griekenland, Spanje en Portugal zorgden voor een grotere welvaart in die landen (Laski en Römisch 2003). Tegenwoordig is dan ook nauwelijks meer sprake van netto arbeidsmigratiestromen van laagopgeleiden van Zuid- naar Noordwest-Europa, van Ierland naar het Verenigd Koninkrijk, of van Finland naar Zweden. In feite is de ontwikkeling naar convergerende welvaartsniveaus tussen de westelijke en oostelijke lidstaten al ingezet. De jaarlijkse economische groei in Polen was in het eerste decennium van de 21^e eeuw gemiddeld maar liefst 2,8%, terwijl de jaarlijkse economische groei in Nederland in die periode gemiddeld op 1,0% bleef steken.⁹ In waarschijnlijk een nog grotere mate en sneller tempo dan de welvaartsverschillen zullen de werkloosheidsverschillen tussen de EU-lidstaten ten westen en oosten van het voormalige IJzeren Gordijn (door evenwichtsherstellende mechanismen) kleiner worden. Al in 2008, het jaar nadat het vrije verkeer van Poolse werknemers richting Nederland mogelijk werd, daalde de werkloosheid in Polen volgens de *EU Labour Force Survey* tot onder het niveau van de werkloosheid in Duitsland en Spanje en tot nog maar 1,4 procentpunten boven het werkloosheidspercentage van het Verenigd Koninkrijk.¹⁰ Hoewel het werkloosheidspercentage in Polen in 2008 nog altijd 4,3 procentpunten hoger was dan in Nederland, is dit verschil in de periode van 2000 tot 2009 met 8,7 procentpunten afgenomen.

Door het afnemende aanbod van arbeidskrachten die in het westen in arbeidsintensieve sectoren willen werken is het waarschijnlijk dat deze vorm van arbeidsmigratie een niet veel grotere omvang zal aannemen dan het huidige niveau. De netto stroom van laagopgeleide arbeidskrachten van Oost- naar West-Europa zal op de middellange termijn waarschijnlijk afzwakken, mits er geen verdere uitbreidingen van de EU in (zuid-)oostelijke richting meer plaatsvinden.

Ontwikkelingen op Europees niveau. De bovenstaande alinea's maken duidelijk dat men bij het voorspellen de omvang van arbeidsmigratiestromen rekening dient

---

⁸ De toetreding van Ierland tot de EU in 1971 zorgde voor een dusdanig grote economische groei dat veel Ierse migranten die in het buitenland (voornamelijk in het Verenigd Koninkrijk) verbleven naar hun vaderland terugkeerden. De jaren zeventig staan in Ierland dan ook wel bekend als *the decade of return* (Garvey 1985).

⁹ Bron: The Conference Board.

¹⁰ Bron: *International Labour Organization* (ILO).

te houden met mogelijke toekomstige ontwikkelingen in het land van bestemming en in het land van herkomst. Daarnaast is het echter ook mogelijk dat ontwikkelingen in derde landen van invloed zijn. Een voorbeeld van een dergelijke ontwikkeling is dat onderdanen van de Midden- en Oost-Europese EU-lidstaten die per 1 mei 2004 lid werden van de EU, vanaf mei 2011 vrije toegang hebben tot de Duitse en Oostenrijkse arbeidsmarkt. Hierdoor is het goed mogelijk dat de arbeidsmigratie van bijvoorbeeld Polen naar Nederland vanaf mei 2011 minder omvangrijk zal zijn, omdat een deel van de potentiële Poolse arbeidsmigranten de nieuwe alternatieve bestemmingen Duitsland en Oostenrijk boven Nederland verkiest. Ter illustratie, uit interviews door de onderzoekers Fassmann en Hintermann (1997) afgenomen in Polen, Tsjechië, Slowakije en Hongarije bleek dat meer dan de helft van de potentiële arbeidsmigranten een voorkeur had om zich in Duitsland of Oostenrijk te vestigen.

Bij de voorspelling dat de migratie van laagopgeleide arbeidskrachten uit EU-lidstaten geen grotere proporties zal aannemen dan de omvang die Nederland nu al gewend is, wordt één belangrijke slag om de arm gehouden, namelijk dat er geen verdere uitbreiding van de EU in (zuid-)oostelijke richting plaatsvindt. Nu zal een uitbreiding in oostelijke richting, met Oost-Slavische landen (bijvoorbeeld Oekraïne), of in zuidoostelijke richting, met Zuid¹¹-Slavische landen (bijvoorbeeld Kroatië), geen al te grote impact op de arbeidsmigratie naar Nederland hebben. Als de economische integratie van de Midden- en Oost-Europese landen in de EU een succes wordt, zullen deze landen te zijner tijd eveneens kampen met grote tekorten aan arbeidskrachten. Migranten uit mogelijk toekomstige Slavische lidstaten die bereid zijn om in arbeidsintensieve sectoren te werken, zullen waarschijnlijk voornamelijk naar Midden- en Oost-Europese lidstaten migreren waar hun Slavische broeders en zusters wonen. Van hen zal slechts een enkeling naar Nederland komen.

Een ander verhaal is een eventueel toekomstig EU-lidmaatschap van Turkije. Turkije is een land met een relatief zeer jonge bevolking en een welvaartspeil dat beduidend onder het niveau van westelijke EU-lidstaten ligt. Turkije zou als enige van de landen die in beeld zijn om lid van de EU te worden, enigszins structureel kunnen bijspringen in de behoefte aan on- en laaggeschoolde arbeidskrachten, als daar in Nederland en andere Europese landen een tekort aan zou ontstaan. De reeds in Nederland aanwezige Turkse diaspora zou in dat geval kunnen dienen als een netwerk dat de kosten van migratie verlaagt. Het CPB heeft becijferd dat een toetreding van Turkije tot de EU in 2010 zou kunnen leiden tot een migratie van 107.000 Turken naar Nederland in de periode van 2010 tot en met 2025 (Lejour et al. 2004).

Als echter de toenemende arbeidsproductiviteit de vergrijzing niet kan bijhouden, en ook een eventuele toetreding van Turkije geen verlichting kan

---

¹¹ Het Zuid-Slavische woord voor 'zuidelijk' is 'jugo'. Het gaat hier dan ook over uitbreidingen van de EU met staten die tot het voormalige Joegoslavië behoorden.

brengen, zal Nederland wellicht laaggeschoolde en middelbaar geschoolde arbeidskrachten van buiten de EU gaan aantrekken.

Gezinsmigratie gegenereerd door arbeidsmigratie van laagopgeleiden. De vraag die nog openstaat, is in hoeverre reeds in Nederland aanwezige arbeidsmigranten uit de Midden- en Oost-Europese landen gezinsmigranten zullen genereren. Hoewel het exacte antwoord op deze vraag hier achterwege blijft, kan wel een indicatie worden geven door een vergelijking te maken met de arbeidsmigranten die in de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig naar Nederland kwamen. Het aantal gezinsmigranten dat met, of in het kielzog van een arbeidsmigrant naar Nederland komt, zal voor Midden- en Oost-Europeanen wat groter zijn dan voor de Zuid-Europese arbeidsmigranten die in de jaren zestig en begin jaren zeventig naar Nederland kwamen. Bij laatstgenoemden kwam het verschijnsel van mee-migrerende gezinsleden nauwelijks voor, omdat alleen de daadwerkelijke arbeidsmigrant aanvankelijk een tijdelijke verblijfsvergunning kreeg. Midden- en Oost-Europeanen daarentegen kunnen meteen hun gezin meenemen wat op de korte termijn zal leiden tot hogere gezinsmigratiecijfers en een kleiner aandeel retourmigranten. Waarschijnlijk zal echter gezinsvorming door middel van migratie onder Midden- en Oost-Europeanen beduidend minder vaak voorkomen dan onder Turken en Marokkanen. Dit geldt voor zowel de eerste als de tweede generatie. De reden hiervoor is dat economische en sociaal-culturele verschillen tussen Nederland en de Midden- en Oost-Europese landen minder groot zijn dan tussen Nederland en het niet-Europese Middellandse-Zeegebied. Door de minder grote sociaal-culturele verschillen zullen Midden- en Oost-Europeanen waarschijnlijk veel vaker dan Turken en Marokkanen kiezen voor een autochtone partner en minder vaak een partner uit het herkomstland van hun ouders laten overkomen. De bovenstaande voorspellingen over de mate waarin aanwezige arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa gezinsmigranten zullen genereren kunnen nog niet overtuigend met feiten worden gestaafd. Uit een recent onderzoek van Nicolaas et al. (2011) bleek al wel dat onder Polen de retourmigratie (op termijn een alternatief voor gezinsmigratie) weliswaar iets achterblijft bij die van Spanjaarden en Italianen die in de jaren zestig naar Nederland kwamen,¹² maar beduidend hoger was dan die van Turken en Marokkanen die in die periode in Nederland arriveerden.

4 Conclusie

Het doel van dit artikel was om met behulp van inzichten uit de literatuur een beeld te schetsen van de meest voor de hand liggende toekomstige ontwikkelingen in

---

¹² Hierbij moet worden aangetekend dat de retourpercentages van Spanjaarden en Italianen in grotere mate dan die van Turken en Marokkanen zijn beïnvloed door de recessie van 1966/1967. In 1966 en 1967 werden ongeveer 26.000 contracten van gastarbeiders niet verlengd (Lakeman 1999).

arbeidsmigratie en de daarmee gepaard gaande gezinsmigratie. Hierbij werd onderscheid gemaakt tussen arbeidsmigratie van hoog- en laagopgeleiden.

De vrij breed gedragen maatschappelijke en politieke steun voor de opvatting dat Nederland er goed aan doet om veel hoogopgeleide arbeidsmigranten aan te trekken zal, samen met de nog voortdurende globalisering, zorgen voor een wat toenemende arbeidsmigratie van hoogopgeleiden op de korte en middellange termijn. Een al te grote toename hoeft men echter niet te verwachten. Dit komt in de eerste plaats doordat het in de lijn der verwachting ligt dat Nederland het in de zogenoemde *battle for brains* moet afleggen tegen de (Angelsaksische) landen in het centrum van het economische en financiële wereldsysteem. Daarnaast is het goed mogelijk dat de verdergaande technologische ontwikkelingen op het gebied van transport en telecommunicatie, die vooralsnog stuwende krachten achter de toegenomen arbeidsmigratie van hoger opgeleiden zijn, vanaf de middellange termijn de (internationale) mobiliteit van hoogopgeleiden gaat temperen. Technologische vooruitgang kan er namelijk ook voor zorgen dat kennis en vaardigheden zich in toenemende mate (grensoverschrijdend) kunnen verplaatsen zonder dat hierbij (internationale) migratie in het spel is.

Doordat de immigratie van hoogopgeleiden vermoedelijk niet zo'n hoge vlucht zal nemen, zal uiteraard ook de gezinsmigratie volgend op de arbeidsmigratie van hoogopgeleiden niet iets zijn wat een grote stempel op de bevolkingssamenstelling van Nederland zal gaan drukken. Daar komt nog eens bij dat hoogopgeleide (arbeids)migranten doorgaans – als zij van plan zijn zich permanent in het land van bestemming te vestigen – redelijk snel integreren. Een voorspoedig verlopende integratie gaat vaak samen met het in relatief hoge mate aangaan van relaties met ingezetenen en dus met een relatief lage mate van gezinsvorming door middel van migratie.

De afgelopen jaren was de arbeidsmigratie van laagopgeleiden bijna exclusief een intra-EU aangelegenheid, waarbij een aanzienlijke migratiestroom van de nieuwe lidstaten in Midden- en Oost-Europa naar de 'oude' EU plaatsvond. Dit zal waarschijnlijk ook in de nabije en wat verder weggelegen toekomst niet anders zijn. In de lijn der verwachting ligt dat de arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa geen grotere omvang zal hebben dan dat we tegenwoordig gewend zijn. Het aandeel Polen onder de arbeidsmigranten uit de nieuwe lidstaten zal waarschijnlijk dalen en het aandeel Bulgaren, Roemenen en Hongaren zal toenemen. Op de lange termijn zal deze arbeidsmigratie vanwege convergerende welvaartsniveaus en het feit dat de vergrijzing ook sterk toeslaat in de landen ten oosten van het voormalige IJzeren Gordijn vermoedelijk substantieel afnemen. De vraag is dan ook of Nederland zich genoodzaakt zal zien om tegen die tijd laagopgeleide en middelbaar opgeleide arbeidskrachten van buiten de EU toe te laten. Een van de onzekerheden die hierbij in het spel is, is of, en zo ja wanneer, Turkije lid wordt van de EU. Verder is het vooral de vraag of de toekomstige stijging van de arbeidsproductiviteit de vergrijzing en daarmee de toenemende grijze druk kan bijbenen. Naar een antwoord op deze vraag blijft het vooralsnog gissen. De technologische vooruitgang die de arbeidsproductiviteit naar grotere

hoogten kan stuwen gaat vaak – verassend – snel. Dit kan echter ook gelden voor medische doorbraken die kunnen zorgen voor een hogere levensverwachting wat de grijze druk verder kan doen toenemen.

De mate waarin de reeds in Nederland aanwezige arbeidsmigranten uit de Midden- en Oost-Europese landen gezinsmigranten zullen genereren is nog onduidelijk. Vermoedelijk ligt het aantal gezinsmigranten per arbeidsmigrant tussen het aantal voor Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten in de jaren zestig en zeventig enerzijds en het aantal voor Zuid-Europese gastarbeiders in deze periode anderzijds – en dan waarschijnlijk het dichtst bij laatstgenoemde groep.

5 Discussie en beleidsimplicaties

Arbeidsmigratie is een onderwerp dat in Nederland, na een lange periode slechts sporadisch in beeld te zijn geweest, weer prominent aanwezig is in het politieke en maatschappelijke debat. De belangrijkste oorzaak hiervan is dat Nederland, nadat er in mei 2007 vrij verkeer van werknemers tussen acht in 2004 tot de EU toegetrede Midden- en Oost-Europese en de overige EU-lidstaten mogelijk werd, werd geconfronteerd met een grootschalige toestroom van arbeidsmigranten uit deze landen. Daarnaast wordt arbeidsmigratie – al dan niet terecht – als een mogelijk remedie voor de problemen die de vergrijzing van de bevolking met zich meebrengt gezien (zie bijvoorbeeld Muysken et al. 2007).

Vooraf één specifiek probleem van de vergrijzing werd in het eerste decennium van deze eeuw voor het eerst daadwerkelijk zichtbaar. Het gaat hier om de kwestie of het huidige niveau van de pensioenen en AOW-uitkeringen in de toekomst kan worden gehandhaafd. Deze kwestie werd extra urgent door de in 2008 tot Nederland doorgedrongen financiële crisis en de hierop volgende recessie van 2009. De crisis zorgde er ook voor dat er structurele overheidstekorten ontstonden waardoor de staatsschuld dreigde op te lopen. Het doorschuiven van de staatsschuld naar toekomstige generaties wordt door de krimpende (beroeps)bevolking steeds meer onverantwoord. Het overheidstekort kan voornamelijk worden teruggedrongen door te bezuinigen op de overheidsuitgaven en de belastingen te verhogen. Dit zijn uiteraard maatregelen waarmee politici zich bij grote delen van de bevolking impopulair maken. Een andere weg waarvan men denkt dat die kan worden ingeslagen om het overheidstekort, ondanks een stijgende afhankelijkheidsratio (het aantal werkenden gedeeld door het aantal niet-werkenden), terug te dringen en die minder weerstand oproept is het verhogen van de arbeidsproductiviteit.¹³ Hierdoor, zo is de veronderstelling, zal het bbp en dus ook de belastinginkomsten toenemen. Door in te zetten op het ontwikkelen van een zogenaamde kenniseconomie hoopt men de arbeidsproductiviteit te vergroten (Jacobs en Bovenberg 2005). Het ligt voor de

---

¹³ Ook kan men proberen om het begrotingstekort te verlagen door de handelsbalans gunstiger te laten uitvallen, bijvoorbeeld door loonmatiging na te streven waardoor de internationale concurrentiepositie verbetert.

hand dat hier een belangrijke rol is weggelegd voor het vergroten van de hoeveelheid *human capital*, maar het is echter zeer de vraag of dit geldt voor elke vorm van kennis. Zo zou men bijvoorbeeld de nodige vraagtekens kunnen plaatsen bij de bijdrage aan de groei van de arbeidsproductiviteit van kennis opgedaan in bepaalde vakgebieden die behoren tot het domein van de alfa- en gammawetenschappen. Toch wordt door veel onderzoekers en beleidsmakers ervan uitgegaan dat een gemiddeld hoger opgeleide beroepsbevolking – ongeacht in welke sector de groei van het gemiddeld opleidingsniveau zich heeft voorgedaan – vanzelf zal zorgen voor een grotere arbeidsproductiviteit en een hoger bbp per capita (zie bijvoorbeeld Canton et al. 2005; Mous 2008).

Eigenlijk is echter alleen overtuigend aangetoond dat er een positieve samenhang bestaat tussen het gemiddeld opleidingsniveau van de (beroeps)bevolking en het bbp per capita van een land. Dit hoeft echter niet zonder meer te betekenen dat het verhogen van het gemiddeld opleidingsniveau leidt tot een grotere economische groei in ontwikkelde landen. Er kan immers ook sprake zijn van een omgekeerd verband of van een derde factor die op zowel onderwijsexpansie als economische groei een positief effect heeft (Hannum en Buchmann 2005; De Beer 2007). Binnen de sociologie zijn er twee stromingen die zich met (de mechanismen achter) onderwijsexpansie bezighouden: de functionalistische en de conflicttheoretische. Functionaristen menen dat door de technologische vooruitgang meer behoefte is aan hooggeschoolde arbeidskrachten (Lipset en Bendix 1959; Blau en Duncan 1967). Hierdoor zullen de lonen voor hooggeschoold werk relatief toenemen, waardoor het aantrekkelijker wordt om relatief hogere schooldiploma's te behalen. Volgens de functionalisten produceert iemand met relatief meer opleiding meer (Becker 1964). Indien nu het gemiddelde opleidingsniveau van de totale bevolking zou stijgen, dan zal dit dan ook volgens de functionalistische visie op onderwijsexpansie leiden tot een grotere collectieve welvaart. Conflicttheoretici, daarentegen, zijn van mening dat de toenemende onderwijsexpansie ontstaat doordat individuen hun relatieve (toekomstige) positie op de arbeidsmarkt ten opzichte van anderen proberen te verdedigen (zie bijvoorbeeld Thurow 1975). Conflicttheoretici hebben de opvatting dat iemand met een hogere opleiding louter iemand op de arbeidsmarkt verdringt met een middelbare opleiding (die op zijn beurt weer iemand met een lagere opleiding zal verdringen), zonder dat dit tot extra productiviteit zal leiden (Collins 1979). Wat opvalt, is dat in Nederland tegenwoordig bijna niemand, in zowel het politieke als het wetenschappelijke – voor zover dit zich niet specifiek met dit issue bezighoudt – bedrijf, oog heeft voor de conflicttheoretische visie op onderwijsexpansie.¹⁴

Dit is terug te zien in de het arbeidsmigratiebeleid voor hoger opgeleiden. Hierbij is de zogenoemde kennismigrantenregeling, waarbij de potentiële arbeidsmigrant in bepaalde gevallen alleen maar hoeft te voldoen aan een bepaald

---

¹⁴ De in dit artikel geciteerde publicatie van De Beer (2007) is hierop één van weinige uitzonderingen. In de tweede helft van de jaren tachtig vond er in Nederland nog wel een academische discussie plaats tussen de aanhang van de functionalistische en de conflicttheoretische visie op onderwijsexpansie. Zie het dispuut tussen Jaap Dronkers (1988) en Jo Ritzen (1988).

salariscriterium (en in bepaalde gevallen zelfs dat niet, bijvoorbeeld als het om wetenschappelijk onderzoekers gaat), ongeacht of er in Nederland behoefte is aan de specifieke vaardigheden van de beoogde migrant, exemplarisch. Als de waarheid in de discussie tussen functionalisten en conflicttheoretici enigszins in het spreekwoordelijke midden zou liggen, zou men kiezen voor een door Kemnitz (2009) bepleit sectorspecifiek toelatingsbeleid voor arbeidsmigranten (zie Sectie 2). Het is dan ook maar de vraag of Nederland er goed aan doet bijvoorbeeld veel economen, sociologen en psychologen van buiten de EU toe te laten tot de Nederlandse arbeidsmarkt. Dit ligt uiteraard anders voor bepaalde sectoren waarvoor in Nederland onvoldoende personeel met specifieke kennis voor handen is en die een grote bijdrage leveren aan de Nederlandse kenniseconomie.

In tegenstelling tot de arbeidsmigratie van hoogopgeleiden, wordt de immigratie van middelbaar opgeleide en laagopgeleide personen door velen zonder meer als iets onwenselijks afgedaan. Dit ondanks de door de ACVZ (2009) voorziene tekorten in de zorg, de infrastructuur, bouw, horeca en land- en tuinbouw. Deze tekorten worden behalve door vergrijzing ook veroorzaakt door de onderwijsexpansie in het hoger onderwijs. De aversie tegen *blue collar*-arbeidsmigratie wordt waarschijnlijk gevoed doordat de komst van laagopgeleide arbeidsmigranten voor velen onverenigbaar is met de constatering dat er nog enkele honderdduizenden arbeidskrachten met een uitkering aan de zijlijn van de Nederlandse arbeidsmarkt staan. Verder speelt vermoedelijk ook de angst dat deze vorm van arbeidsmigratie, net zoals de Marokkaanse en Turkse arbeidsmigratie in de jaren zestig en zeventig, wordt gevolgd een door hoge mate van inactiviteit van de arbeidsmigranten na binnenkomst¹⁵ en door grootschalige gezinsmigratie waardoor het doel de middelen niet meer lijkt te heiligen. Dit neemt niet weg dat men er toch verstandig aan doet om na te denken over hoe Nederland mogelijke tekorten aan laagopgeleid en middelbaar opgeleid personeel denkt in te vullen als de bron aan dergelijk arbeidskrachten in Midden- en Oost-Europa dreigt op te drogen. Als beleidsbepalers wachten tot de wal het schip dreigt te gaan keren, bestaat het risico dat andere landen die om arbeidskrachten op mbo-niveau verlegen zitten er met de buit vandoor gaan. Iets dergelijks deed zich ook in de jaren zestig voor. Mede doordat Duitsland eerder begon met het werven van Turkse gastarbeiders slaagde dit land erin meer geschoolde en relatief meer uit ontwikkelde gebieden afkomstige werknemers te werven dan Nederland (Dagevos et al. 2006).

Uit het bovenstaande valt af te leiden dat er voor zowel arbeidsmigratie van hoogopgeleiden als die van laagopgeleiden een beleidsoptie is die de arbeidsmigratie richting Nederland van buiten de EU letterlijk en figuurlijk in goede banen leidt. Voor wat betreft de arbeidsmigratie van hoogopgeleiden lijkt het zaak om in te zetten op een sectorspecifiek toelatingsbeleid, iets wat haaks staat op

---

¹⁵ Binnen 10 à 20 jaar na hun binnenkomst stroomden zij massaal door van werk naar uitkering. Volgens Lakeman (1999) werkte in 1983 nog maar 40% van de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders. De overige 60%, waarvan twee derde werkloos was geraakt en een derde arbeidsongeschikt, leefde van een uitkering.

de huidige ‘generieke’ kennismigrantenregeling. Arbeidsmigratie van laagopgeleiden van buiten de EU naar Nederland is – althans via de officiële kanalen – een vrij zeldzaam verschijnsel. Als het dalende aanbod van laagopgeleide arbeidskrachten in de EU Nederland noopt tot het werven van dergelijke arbeidskrachten buiten de EU, doet men er verstandig aan om er voor te zorgen dat de arbeidsmigratie van laagopgeleiden een circulair karakter zal hebben.

Auteur

Roel Jennissen (e-mail: r.p.w.jennissen@minvenj.nl) is als onderzoeker verbonden aan het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Veiligheid en Justitie.

Literatuur

- ACZV, 2009, Tijdelijke arbeidsmigratie 2015-2035, Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken.
- Becker, G., 1964, Human capital: A theoretical and empirical analysis with special relevance to education, New York: National Bureau of Economic Research.
- Beer, J. de, 2008, Forecasting international migration: Time series projections vs argument-based forecasts. in: J. Raymer en F. Willekens (eds.), *International migration in Europe: Data, models and estimates*, pp. 283-306, Chichester: John Wiley en Sons.
- Beer, P. de, 2007, Worden we wijzer van meer onderwijs?, in: E. de Gier en F. Huijgen (eds.), *Het arbeidsbestel binnenstebuiten*, pp. 71-88, Apeldoorn: Het Spinhuis.
- Bijak, J., 2006, *Forecasting international migration: Selected theories, models, and methods*, Warschau: Central European Forum for Migration Research.
- Blau, P.M., en O.D. Duncan, 1967, *The American occupational structure*, New York: The Free Press.
- Bonn, M., 2011, *The effects of high skilled immigration in a dual labour market with union wage setting and fiscal redistribution*, Marburg: Philipps-Universiteit.
- Canton, E., B. Minne, A. Nieuwenhuis, B. Smid en M. van der Steeg, 2005, *Human capital, R&D, and competition in macroeconomic analysis*, Den Haag: CPB.
- Collins, R., 1979, *The credential society: An historical sociology of education and stratification*, New York: Academic Press.
- Dagevos, J., R. Euwals, M. Gijsberts en H. Roodenburg, 2006, *Turken in Nederland en Duitsland: De arbeidsmarktpositie vergeleken*, Den Haag: SCP.
- Dijk, J. van, 1986, *Migratie en arbeidsmarkt*, Assen: Van Gorcum.
- Dronkers, J., 1988, De bijdrage van de groei in onderwijsdeelname aan de economische groei 1960-1980. *Mens en Maatschappij*, vol. 63(1): 45-63.
- Erf, R. van der, 2006, Nederland vergrijst minder dan rest EU: CBS-prognose vergeleken met de Eurostat-prognose. *Demos: Bulletin over Bevolking en Samenleving*, vol. 22(8): 69-73.
- Ewers, M., 2007, Migrants, markets and multinationals: Competition among world cities for the highly skilled. *GeoJournal*, vol. 68(2): 119-30.
- Fassmann, H., en C. Hintermann, 1997, *Migrationspotential Ostmitteleuropa: Struktur und Motivation potentieller Migranten aus Polen, der Slowakei, Tschechien und Ungarn*. Berlijn: ISR.
- Gaalen, R. van, en Bijwaard, G., 2008, Wat bindt arbeidsmigranten aan Nederland? Levenslooptdynamiek van tussen 1999 en 2003 gearriveerde arbeidsmigranten, in: M. Mol, H.J. Dirven en R. van der Bie (eds.), *Dynamiek in de sociale statistiek: Nieuwe cijfers over de sociaaleconomische levensloop*, pp. 191-205, Voorburg: CBS.
- Garvey, D., 1985, The history of migration flows in the Republic of Ireland, *Population Trends*, vol. 39, 22-30.
- Geis, W., 2009, *Is there still an immigration surplus, if native education structure adjusts to immigration*, München: CESifo.
- Giannakouris, K., 2008, *Ageing characterises the demographic perspectives of the European societies*. Luxemburg: Eurostat, Statistics in focus.
- Ha, W., J. Yi en J. Zhang, 2009, *Brain drain, brain gain and economic growth in China*. New York: UNDP.
- Halsmayer, V., U. Schuh en I. Skrivanek, 2008, *The impact of migration on welfare systems and social services*, Wenen: Institut für Höhere Studien.

- Hannum, E., en C. Buchmann, 2005, Global educational expansion and socio-economic development: An assessment of findings from the social sciences, *World Development*, vol. 33(3), 333-54.
- Hart, R.A., 1975, Interregional economic migration: Some theoretical considerations, Part I, *Journal of Regional Science*, vol. 15(2), 127-38.
- Hopkins, A.G., 2002, Introduction: Globalisation – An agenda for historians, in: A.G. Hopkins (ed.), *The globalisation in world history*, pp. 1-10, Londen: Pimlico.
- Jacobs, B., en A.L. Bovenberg, 2005, Kenniseconomie, menselijk kapitaal, herverdeling en overheidsbeleid, *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, vol. 37(1), 3-22.
- Jennissen, R.P.W., 2007, Causality chains in the international migration systems approach. *Population Research and Policy Review*, vol. 26(4), 411-36.
- Jennissen R., N. van der Gaag en L. van Wissen, 2006, Searching for similar international migration trends across countries in Europe. *Genus*, vol. 72(2): 37-64.
- Jónasson, J.T., 2003, Does the state expand schooling? A study based on five Nordic countries, *Comparative Education Review*, vol. 47(2): 160-83.
- Jong, A. de, 2008, Vier scenario's voor de zeer lange termijn. *Bevolkingstrends*, vol. 56(4): 72-81.
- Kemnitz, A., 2009, Native welfare losses from high skilled immigration, *International Tax and Public Finance*, vol. 16(4), 560-570.
- Kikkawa, T., 2004, Effect of educational expansion on educational inequality in post-industrialized Societies: A cross-cultural comparison of Japan and the United States of America, *International Journal of Japanese Sociology*, vol. 13(1): 100-19.
- Lakeman, P., 1999, Binnen zonder kloppen: Nederlandse immigratiepolitiek en de economische gevolgen., Amsterdam: Meulenhoff.
- Laski, K., en R. Römisch, 2003, From accession to cohesion: Ireland, Greece, Portugal and Spain and lessons for the next accession. Wenen: WIIW.
- Lejour, A.M., R.A. de Mooij, en C.H. Capel, C.H., 2004, Assessing the economic implications of Turkish accession to the EU, Den Haag: CPB.
- Lipset, S.M., en R. Bendix, 1959, *Social mobility in industrial society*, Berkeley: University of California Press.
- Michael, M.S., 2006, Are migration policies that induce skilled (unskilled) migration beneficial (harmful) for the host country?, München: CESifo.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, 2006, *Onderwijsdeelname 1990-2020: Beelden anno 2006*, Den Haag: Ministerie van OCW.
- Mous, A., 2008, *Hard/t voor het onderwijs*, Den Haag: Kenniscentrum D66.
- Muysken, J., F. Cörvers en T. Ziesemer, 2007, Immigratie als wapen in de strijd tegen de vergrijzing. *Kwartaalschrift Economie*, vol. 4(4), 475-96.
- Nicolaas, H., J. Liu, en S. de Boer, 2011, Gezinsmigratie, in: R.P.W. Jennissen (ed.), *De Nederlandse migratiekaart: Achtergronden en ontwikkelingen van verschillende migratietypen*, pp. 149-175, Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Nierop, T., 1995, Globalisering, internationale netwerken en de regionale paradox, in: J. Heilbron en N. Wilterdink (eds.), *Mondialisering: De wording van de wereldsamenleving*, pp. 36-60, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Öberg, S., 1997, Theories on inter-regional migration: An overview, in: H.H. Blotevogel en A.J. Fielding (eds.), *People, jobs and mobility in the new Europe*, pp. 3-22, Chichester: Wiley.
- Ritzen, J.M.M., 1988, Modderen met modellen, commentaar op J. Dronkers, De bijdrage van de groei in onderwijsdeelname aan de economische groei 1960-1980, *Mens en Maatschappij*, vol. 63(1): 64-66.

- Roodenburg, H., R. Euwals en H. ter Rele, 2003, Immigration and the Dutch economy, Den Haag: CPB.
- Salt, J., 1976, International labour migration: The geographical pattern of demand, in: J. Salt en H.D. Clout (eds.), *Migration in post-war Europe: Geographical essays*, pp. 80-125, Oxford: Oxford University Press.
- Sippel, M., 2010, Promising roadmap alternatives for the SpaceLiner, *Acta Astronautica*, vol. 66(11/12) : 1652-58.
- Szymanowska, L., en J. Groszkowski, 2011, The implementation of the Hungarian citizenship law, *Central European Weekly*, vol. 4(101): 2-4.
- Thurow, L.C., 1975, *Generating inequality: Mechanisms of distribution in the U.S. economy*, New York: Basic Books.
- Uiters, E., 2007, Contacten tussen allochtonen en autochtonen, in: R.P.W. Jennissen en J. Oudhof (eds.), *Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen*, pp. 103-114, Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Wijkhuijs, L.J.J., en R.P.W. Jennissen, 2010, *Arbeidsmigratie naar Nederland: De invloed van gender en gezin*, Den Haag: WODC.